

ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
ISSN:2619-936X

Vol:5, Issue:18

2019

pp.269-282

Article Arrival Date: 15.03.2019

Published Date: 23.05.2019

KUR'ÂN-I KERİM İŞİĞİNDA KÜFÜR VE GULÜVE GETİRİLEN ÇÖZÜMLER¹ SOLUTIONS OF KÜFÜR AND GULÜV IN THE QURAN

Abubakr Dorayd Sheikh Noori

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Doktora Öğrencisi, Gaziantep/türkiye

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31568/atlas.314>
Article Type : Review Article

ÖZET

Kur'anî perspektiften bakıldığında "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak" anlamına gelen küfürle, "Kur'an ve Sünnet'in belirlediği genel İslâm anlayışının sınırlarını aşmak" anlamına gelen gulüv kavramı arasında bir bağlantı olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin niteliğinin ortaya konulması ve bu konuları Kur'ân-ı Kerîm'in ele alışı biçimi önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an'da küfürle ilgili verilen bilgilerden hareket edildiğinde, küfrün bir çeşit guvül (aşırılık) içerdiği, gulüvün küfre sebep olabileceği anlaşılmaktadır. Bu iki kavram arasındaki bağlantının çift yönlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda küfür ve gulüvü iyileştirme yolları bu husus dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kur'an'daki sevgi kavramının aşırılık ve küfrü engellemede rol oynadığı görülmektedir. İslâm'ın vasat dini oluşu, toplumsal barış ve güveni sağlaması da bu bağlamda ele alınmıştır. Bunlara ilaveten, İslâm'ın toplumda kin ve nefreti yasaklayıp, adaleti, ahde vefayı ve haksızlıkları ortadan kaldırma hedeflerine ilişkin öğretileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Küfür, Gulüv, Tekfir, Sevgi

ABSTRACT

From the Koran perspective, it is seen that there is a connection between the concept of "gulüv" which means not exceeding the general understanding of Islam as determined by the Qur'an and Sunnah ". . . The nature of this relationship and the way in which the Koran is handled is an important issue. When it comes to the information given in the Qur'an about blasphemy, it is understood that the blasphemy contains some kind of guerilla and that the gulüv can cause blasphemy. It is observed that the connection between these two concepts is bidirectional. In this context, it was tried to put forward the ways of curse and gulüv improvement. It is seen that the concept of love in the Qur'an plays a role in preventing extremism and curse. Islam's mediocre religion and the provision of collective peace and trust are also considered in this context. In addition to these, the teachings of Islam about the aims of prohibiting hatred and hatred and eliminating justice, morality, and injustice were emphasized.

Key Words: Tafsir, Kufr, Gulv, Takfir, Piety

1. GİRİŞ

1.1. Küfür Kavramı

Küfür sözlükte bir şeyi örtmek ve gizlemek demektir. Araplar zırhının üzerini örten kişi için **كفر** **كفر درعه** yani "kalkanını örttü" derler. Karanlık geceye de, karanlığı ile her şeyin üzerini örttüğünden dolayı "kâfir" sıfatını verirler. Toprağa tohumu gömdüğü için de çiftçiye "kâfir" nitelemesini yaparlar. 'Keffâret'i ise günahları örten ve gizleyen anlamında kullanırlar. İkinci

¹ Bu makale, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri anabilim dalında şahsım tarafından hazırlanan "Kur'ân'da Küfür - Gulüv İlişkisi" isimli doktora tezi temel alınarak yazılmıştır.

mana olan nimeti gizlemek veya inkâr etmek Arapça'da "küfrü'n- ni'me" tabiriyle ifade edilir ki şükürün zıddıdır. Bunu biz Türkçe 'nankör' kelimesiyle ifade ederiz. Küfrün üçüncü anlamı ise imanın zıddı olan inkârdır. İnkâr ise iki kısımdır: Birincisi imanı ve iman edilecekleri temelden inkâr etmektir. İkincisi ise insanı iman dairesinden çıkarmayan ictihada dayanan fer'î konulardan birini inkâr etmektir.²

Kâfire 'kâfir' denilmesi, onun Allah'ın ihsan ettiği ve birliğine delalet eden apaçık nimetleri gizlemesi, Allah Resulü'nün getirmiş olduğu hakikatlere ve ona indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim'e iman etmemesindedir. Böyle bir insan kâfir olmuştur; zira o Allah'ın nimetlerini gizlemiş, perdelemiş ve İslam'ın esaslarını tasdik etmemiştir. Bu bağlamda kâfir, iman etmesi gerekli olan şeyleri gizlediğinden dolayı bu ismi almıştır denilebilir. Bu tanım, kelimenin sözlük anlamıyla da uyumaktadır. Nitekim küfür kelimesinin lugat anlamı gizlemek veya örtmektir. Nesefî'nin deyişiyle; gece ve karanlık eşyayı görünmez hale getirdiği gibi küfür de iman hakikatlerinin kalp tarafından algılanmasına engel olmaktadır. Diğer bir ifadeyle karanlıklar basarı, küfür ise basireti perdelemektedir.³

Küfür kavramı birçok âlim tarafından ikiye ayrılarak incelenmektedir. Bunların birincisi cehennemde ebedi kalmayı gerekli ve zorunlu kılan küfr-ü ekberdir. Bu küfür insanın tevhid dairesinden çıkması ve farzları inkâr etmesiyle ilişkilendirilmiştir. İkincisi ise küfr-ü aşgardır ki, bilerek büyük günahlar işlemek ve tövbe etmemektir.⁴ Ancak istiğfar edilmeyen ve ısrarla işlenen küçük-büyük günahların insanı küfre düşürebileceği ve her günaha küfre götürecek bir yol olduğu da kaydedilmiştir. Nitekim bilerek günah işleyen bir Müslüman, belli bir aşamadan sonra meleklerin amelleri kaydettiği hakikatini ve daha ileriki aşamada da cehennemin varlığını inkâra sürüklenebilir.

1.2. Gulüv Kavramı

Gulüv, lügatte taşmak, yükselmek ve artmak demektir.⁵ Bir şeyde aşırı gitmek, oku menzili haricine atmak ve kazanın kaynaması da gulüv kelimesiyle ifade edilir.⁶ Gulüv kelimesi aynı zamanda her şeyde maksadın haricine çıkmak demektir. Örneğin, dinde aşırı gitmek veya dünya işlerinde aşırı gitmek vb. Nitekim Kur'an'da, dinde aşırı gitmek şu ayetle yasaklanmıştır: "De ki: Ey kitap ehli, haksız yere dininizde haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoğunu yoldan çıkararak ve kendileri doğru yoldan ayrılan kimselerin arzularının peşine düşmeyin"⁷ Bir hadis-i şerifte de gulüvle alakalı olarak şöyle bir nebevi beyan sadır olmuştur: "Sakın dinde aşırılığa gitmeyin. Zira sizden öncekileri helak eden şey, onların dinde aşırılıkları olmuştur."⁸

Ėulüv kelimesi günümüz dünyasında "tetarruf" şeklinde de ifade edilir hale gelmiştir. Aslında ikisi de eş anlamlı kelimelerdir. Ne var ki Ėulüv kelimesi farklı kullanımlarla Kur'an'da geçmesine karşın, 'tetarruf' Kur'âni bir tabir değildir. Doğru yolun en sağına veya en soluna savrulup istikameti kaybetmek anlamına gelen 'tetarruf' ifrat veya tefriti ifade eden 'Ėulüv' ile müteradiftir. Burada yeri gelmişken 'tetarruf' kavramı üzerinde de bir nebze durmakta yarar görüyoruz.

² İBN MANZÛR, *Lisânu'l- arab*, K-F-R mad., Kahire, Tsz., V/144.

³ EN-NESEFÎ, *Medârikü't- tenzil*, Ebu'l- berekât Abdullah ibn Ahmed, *Medârikü't- tenzil ve hakâiku't- te'vil*, Beyrut, Dâru'l- kelimi't- tayyib, Tsz., I/401.

⁴ İBN KAYYİM EL-CEVZÎYYE, *Medâricü's- sâlikîn*, Abudabi, Tsz., s.192; ES-SÂİH, Abdulhamid, *Aqîdetü'l- Müslim ve mâ yettesilü bihâ*, Ürdün, 1983, s.23.

⁵ EL-CEVHERÎ, Ebü Nasr İsmail ibn Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l- lüğa ve sıhâhu'l- arabiyye*, Ė-L-V mad., Beyrut, 1960, IV/244.

⁶ İBN MANZÛR, Muhammed ibn Mükrim, *Lisânu'l- arab*, Ė-L-V mad., Kahire, Tsz, X/132.

⁷ Mâide, 5/77.

⁸ AHMED B. HANBEL, Ebu Abdullah Ahmed, *Müsned*, Kahire, Müessesetü Kurtuba, Tsz., I/215.

Tetarruf kelimesi “tetarraf” fiilinin masdarıdır. ‘Tetarraf’ demek ‘bir şeyin ucu oldu’ veya ‘uca kaydı’ anlamındadır.⁹ ‘Bir şeyin tarafı’ demek ise ucuna yakın olan kısmı demektir. Ayrıca bir şeyin ortadan sonraki sağ ve solda kalan yerlerine de ‘o şeyin tarafı’ diyenler de olmuştur. “Bir şeyi başlangıcı ve nihai noktası” için de o şeyin tarafı denilmiştir. Bir şeyin ortasına yakın olan kısma ‘onun tarafı’ denilmesi ise isabetli olmayan bir görüştür.¹⁰

Râğib el-İsfehânî, “Bir şeyin tarafı demek onun yanı veya uç kısmı demektir. Maddi şeylerde ve vakitler hakkında kullanılmıştır.”¹¹ der. Yani buna göre bir şeyin tarafında olmak demek ortasından uzak olmak anlamına gelir. Tetarruf kelimesi aynı zamanda haddi aşmak ve ortalamadan şaşmak demektir. O halde ‘tetarruf edenler’ denildiğinde, bir konuda haddini ve sınırını aşan ve orta yolu ihlal edenler kastedilir. Meselâ, ‘tetarraf fülân’ demek itidal sınırını aştı ve vasattan uzaklaştı demektir.¹²

Aşırılık, sağa sola savrulma ve uç noktalara kayma anlamlarına gelen tetarruf, eskiden bu yana İslam ve Müslüman düşmanlarının kullandıkları üsluplardan biri olagelmıştır. Bu onların en fena ve en tehlikeli üsluplarından. Zira bu iğrenç metodu kullananlar, İslamiyet ve Müslüman toplumla aynı yolda olduklarını dünya âleme ilan ederler. Bunu da sırf gösteriş için yaparlar. İslam bayrağı altında ve İslam adına çalışıyor görünürler. Aynı zamanda bu kimseler, İslam ve İslam medeniyetiyle savaş yolunda ve onun değerlerinin içini boşaltmak adına da bütün meşru-gayr-i meşru araçları kullanırlar.

Bazen bu tetarruf yani uçlarda dolaşma, sağa veya sola aşırı derecede kayma ve eklemleme hali, insanları hak yoldan çıkarıp batıla düşürebilir. Aşırı gidilen konu, bir düşünce, ideoloji veya bu düşünceye bağlı bir şahıs da olabilir. Mesela kişi, çok sevdiği bir düşüncede veya insan hakkında aşırı giderse, o şahsa olan aşırı sevgisi ve inancıyla İslam inanç sistemi dışına çıkabilir. Nitekim Hristiyanlar, Hazreti İsa’ya (a.s.) olan aşırı muhabbetleriyle onu putlaştırmış ve ona ‘ibnillah /Allah’ın oğlu’ yakıştırmasını layık görerek şirke girmişlerdir. Keza aşırı giden birtakım Müslümanların, Hazreti Ali efendimizi peygamber derecesine yükseltecek kadar veya bazılarının onu ilahlığa çıkaracak kadar yüceltmeleri, tarihte yaşanmış örneklerdir. Böylece Hz. İsa’yı (a.s) veya Hz. Ali’yi (r.a) yüceltenler İslam gerçekliğinin dışına savrulmuşlar, İslamiyet’le alakası olmayan yeni bir batıl inanç sistemi kurmuşlardır.

Kimi zaman insanlar hoşlarına gitmeyen bir konu veya şahsa tepki olarak da aşırıya kaçabilirler. Yani gösterdikleri tepki yasal ve şer’î düzeyin üstüne çıkarak kin ve nefret noktasına varabilir. Arapça’da kin anlamını ifade eden “ğul”¹³ kelimesi bağ demektir. Kin ve nefret sahibi aslında o kiniyle kendi kendini bağlar ve esir eder. Daha sonra bu nefreti bir huy, düşünce ve itikat edinirler ve bu kin, kan davası gibi öncekilerle doğrudan ilgisi olmayan nesiller boyu devam edip sürer. Nihayetinde, gelecek nesillere geçmiş atalarının vebali yüklenir, böylece Müslüman nesiller arasında düşmanlık ve nefretin devamına, güçlerinin zayıflamasına ve birliklerinin dağılmasına sebebiyet verilir. Nitekim tarih sayfalarını karıştırdığımızda Mecusilerin ve Sâsâni devletinin İslam ümmeti karşısına çıkmak üzere bu kapıdan girdiklerini görürüz. İslam ümmetini birbirine kırdırılmış ve Müslümanlara yönelik daha önce görülmedik kin ve düşmanlıklara sebebiyet vermişlerdir.

⁹ EZ-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza, *Tâcü’l- arûs fi cevâhiri’-l kâmûs*, T-R-F mad., Beyrut, 1390, s.178.

¹⁰ EL-CASSÂS, Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, Beyrut, Dâru’l- kitabi’l- Arabi, 1975, III/250.

¹¹ RÂĞIB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu’l- Kâsim Hüseyin ibn Muhammed, *el-Müfredât fi ğaribi’l- Kur’ân*, T-R-F mad., Beyrut, 1996, s.170.

¹² ENÎS, İbrahim ve Zümelâuh, *Mu’cemu’l- Vasit*, T-R-F mad., Beyrut, 2005, s.55.

¹³ “Ğul” kelimesi Arap dilinde nefretin en üst perdesidir. Birinci derecesi çirkin görmektir. İkinci derecede ‘hıkd’ kin gelir. Üçüncü aşaması ise “ğul” dür. İnsan diğer bir insana nefret noktasında kendinden geçecek dereceye varırsa buna “hıkd” denir. Sanki o insan kini bir elbise gibi veya esirlerin/mahpusların giydiği pranga gibi giyer ve kendini onunla bağlar. El-Ağlâl kelimesi el-Mu’cemu’l- Vasit’te de zikredildiği üzere el-ğull” kelimesinin çoğuludur. Anlamı suçlu veya esirin boynuna geçirilen demirden ya da deriden yapılan tasma demektir. ‘Ğil’ kelimesi ise düşmanlık ve gizli kin demektir. Nitekim “onların kalplerindeki gizli kin veya düşmanlığı söker atarız” mealindeki ayette bu anlam söz konusudur. Bkz. EL-MU’CEMU’L- VASİT, s.307.

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ SEVGİ KAVRAMININ, KÜFÜR VE GULÜVÜN İZALESİNDEKİ ROLÜ

Sevgi kelimesi, bir hissiyat tanımlaması olduğundan lugavî açıdan değerlendirilmesinden çok bunun duyumsanması ve o hislerin ne ölçüde fiiliyata dönüşüp dönüşmediğini önemsemek yerinde olacaktır. Nitekim sevgi dolu davranışların sevilen 'mahbûb'a itaate ve Onu razı etmeye vesile teşkil edip etmediği dini açıdan daha fazla önemli bir husustur.¹⁴ Aslında bu kavram ile burada hedeflediğimiz ve vermek istediğimiz düşünce şudur: Samimi bir müslümanın hayatına Allah ve Resulü'nün sevgisi girdiği zaman, hiç şüphesiz bu Müslüman her türlü küfür ve aşırılık eylemlerinden uzak duracak, İslam'ın orta yolundan ve istikametinden sapmalara karşı daima tepkisini ve karşı tavrını ortaya koyacaktır. Bununla da yetinmeyip toplum içerisinde Allah muhabbetinden ve Ona karşı gönülden gelen itaat duygusunun itici gücüyle olumlu yönde çaba gösterecektir.

Şüphesiz ki Kur'an'ın bize anlattığı muhabbet, hedefleri ve neticeleri itibariyle toplum içinde baş gösteren bütün aşırılıkları silip atmaya ve bütün kötülüklerden uzak durmayı gerektirir. Sözelimi Hazreti Yusuf'un (a.s) kıssasında geçen şu Kur'anî beyan çok dikkat çekicidir: قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ “Ya Rabbî!” dedi, zindan, bu kadınların beni dâvet ettikleri o işten daha iyidir.”¹⁵ Yusuf (a.s) bu yakarış ve duasıyla, zindana atılmayı Allah'ın muhabbetine aykırı davranmaya tercih etmiştir. Zira Allah'ın muhabbetine karşı muhalefette bulunmak, insanı, ötekilerin mahremlerine karşı haddi aşma gayyasına düşürebilir ve toplumu fesada götürebilecek işler yapmaya sevk edebilirdi.¹⁶

Allah sevgisi sâikiyle insanlara yemek yedirmek toplum fertleri arasında barışın ve karşılıklı merhametin yaygınlaşmasını sağladığı gibi, fakir ve yoksulları doyurmak da aşırılık ve küfür/tekrir gibi kötülüklerle düşmeyi engeller. Nitekim ayette وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا “Kendileri de sevdikleri halde yiyeceklerini, sırf Allah'ın rızasına ermek için fakire, yetime ve esire ikram ederler”¹⁷ buyrulmuştur. Aynı şekilde toplum içinde yaşayan fakirlere infakta bulunmak da toplum içerisinde barışı ve toplumsal tabakalar arasındaki farklılıkların azalmasına hizmet ettiği gibi, fakirlerin de haset gibi duygularla zenginlere karşı taşkınlıkta bulunmalarını engeller. وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ “Sevdiği malını Allah'ı hoşnud etmek için yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren...”¹⁸ ayeti bu gerçeğe işaret eder.

Kur'an-ı Kerim'de muhabbet temel bir ilkedir. İman ve selamet muhabbetsiz olamayacağı gibi, sâlih amel ve müstakim ahlak olmadan da muhabbet söz konusu olamaz. Şu halde muhabbet aslında Allah'ın Resulüne tabi olmak demektir: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ “De ki: Eğer Allah'a muhabbetiniz varsa bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin.”¹⁹ Bu ayete göre muhabbet, yeryüzünde ne kadar aşırı insan varsa onların yöntemlerinden uzak durup, Allah Resulü'nde bulunan üstün sıfatlara ve yüce ahlaka tabi olmaktır. “Zira müminler Allah'ı daha çok severler.”²⁰ Bu sevgiden dolayı Onun çok sevdiği Habibini sever ve ona ittiba ederler.

Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden âlimler Allah sevgisinin soyut bir iddiadan ibaret olmayıp, muhabbette sadakatin de olması gerektiği, onun alametinin de, dinin zahiri ve batını usul ve fûrûu konusunda Allah'ın Resulünün tavırlarına, sözlerine ve fiillerine ittiba etmek olduğu

¹⁴ Muhabbet kelimesinin sözlük ve terim anlamları hakkında daha çok malumat için bkz. İBN ZEKERİYYA, *Mu'cemu mekâyisi'l- lüğa*, Beyrut, 1991, II/26; EL-CEVHERÎ, *Tâcü'l- lüğa*, Beyrut, 1960, I/106; EL-KURTUBÎ, IV/59.

¹⁵ Yusuf, 12/33.

¹⁶ İBN AŞÛR, *et-Tahrîr ve't- tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus, Tsz., XII/ 265.

¹⁷ İnsan, 76/8.

¹⁸ Bakara, 2/177.

¹⁹ Âl-i İmran, 3/31.

²⁰ Bakara, 2/165.

konusunda görüş birliği içindedirler. Allah'ın elçisine kim tâbi olursa, bu durum onun Allah'a karşı sevgi davasında sadık olduğuna delalet eder. Kim de Resûl'e (s.a.s) tâbi olmazsa onun Allah'ı sevdiği söylenemez. Zira muhabbet itibai gerektirir. Şayet Allah sevgisi iddiasında bulunan kişinin hayatında bir müslümanın yerine getirdiği fiiller bulunmazsa, bu durum onun yalan söylediğine ve muhabbet iddiasının boş olduğuna delalet eder.²¹ Nitekim Hak Teâlâ, *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* buyurmuştur.²² Bu ayete göre bütün insanlar Allah Resulü'ne ittiba etmelerine göre değerlendirilirler. İmanları ve sevgileri buna göre merteye kazanır. Burada aşırılık ve terör savunucularına “acaba siz söylem ve eylemlerinizle Allah Resulünün sîretinin neresindesiniz!?” sorusunu yöneltmek gerekir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen muhabbet ayetleri farklı kalıplarla zikredilir ve bu ayetlerin tamamı Allah'ın onları sevdiğine, onların da Allah'ı sevdiğine işaret eder. Yine bu ayetlerde aşırılıktan ve küfürden uzak bir toplumun salah ve istikameti için gereken göstergeler vardır. Zira Allah ‘iyilik yapanları sever.’²³ Allah ‘sabredenleri sever.’²⁴ Allah kendisine tevekkül edenleri ve bütün hayır ve salah ifade eden işleri sever. Allah aşırılığa davet edenlerin işlerinden uzak olanları sever. Aşırılık taraftarı olanların işi gücü toplumda fesadı yaymak, toplumsal düzeni bozmak ve Allah'ın haram kıldıklarını mübah hale getirmektir. Nitekim tarihte yaşanmış olan hadiseler de göstermiştir ki, aşırı uçlarda gezinenlerin getirdikleri her şey, toplumları bunalıma ve masum insanların kanlarının akıtılmasına ve güven içinde yaşayanların mahremlerine tecavüz edilmesine yol açmıştır.

Burada işaret edilmesi gereken bir nokta da şudur: Kur'an-ı Kerim'in getirdiği sevgiye bağlı ahlaki tutumlara uzak biçimde önümüze konulan bütün muhabbetler, şehvânî sevgiye ve toplumda inhirafı yaygınlaştıran dünya sevgisine davetiye hükmündedir. Zira İslam'da sevgi, başka şeylere değil, Allah ve Resulüne sevgi üzerine bina edilmiştir. Bütün övülesi diğer muhabbetler ilk muhabbetten yani Allah sevgisinden doğar ve ona tabidir. Vatan sevgisi, anne ve babaya karşı sevgi, hayat arkadaşına yönelik sevgi ve her türlü hayır işlerine sevgi vb. bütün muhabbetler Allah ve Resulü'ne bağlı olmalıdır. Mümin, Allah ve Resulü'ne olan sevgisinden dolayı, Allah ve Resulü'nün sevmediği aşırılık ve teröre tavır koyar ve çirkin karşılar.²⁵ Nitekim Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde, ‘Allah aşırı gidenleri ve mütecavizler sevmez’, ‘Allah fesatçıları sevmez’, ‘Allah kâfirleri sevmez’, ‘Allah hâinleri sevmez’, ‘Allah zâlimleri sevmez’, ‘Allah açıktan kötü söz söyleyenleri sevmez’ beyanları sâdir olmuştur.²⁶

Kuran'ın bize sunduğu sevginin bütün tezahürlerinin yeryüzünde yaygın hale getirilmesi neticesinde, toplumda huzur, güven ve istikrar olur, insanlar arasındaki kinler ve nefretler kaybolur ve toplum fertleri, üzerlerine düşen vazifeleri daha bir samimiyetle yerine getirir, başkalarının haklarına da saygı gösterirler. Allah ve Resulü'nün sevgisine nail olmak için barış içinde birlikte yaşamaya ve kardeşlik ilkesini yaymaya çalışırlar. Allah da buna mukabil iman edip rızasına uygun sâlih amel işleyenlere yeryüzünde sevgi vazeder²⁷, namazı ikame eden ve dâhili ve harici erkânına riayet ederek kılanları ise her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten korur ve uzak tutar.²⁸ Böylelikle Allah'a muhabbet ve Allah Resulü'ne ittiba ile toplum istikamet kazanır ve layıkı vechile kılan namazla fuhşiyattan ve fenalıklardan uzaklaşılır.²⁹ Namazın yanı sıra, hac, zekât ve oruç gibi ibadetler de bütün muhteva ve

²¹ ES-SA'DÎ, *Teyisîr*, s. 128.

²² Âl-i İmrân, 3/31.

²³ Bakara, 2/195.

²⁴ Âl-i İmrân, 3/46.

²⁵ Bkz. ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, I/211; İBN ÂŞÛR, II/91.

²⁶ ES-SUYÛTÎ, Celâlüddîn, *Ed-Dürri'l- mensûr fi't- tefsîr bi'l- me'sûr*, Beyrut, 1993, VI/24.

²⁷ Meryem, 19/96.

²⁸ Ankebût, 29/45.

²⁹ İBNU'L- ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed ibn Ali ibn Muhammed, *el-Fütühâtü'l- Mekkiyye*, Kahire, 1985, I/75.

anlamıyla fert ve toplumun ıslahına vesile olur, onu her türlü küfür, aşırılık ve sapkınlıktan uzaklaştırır.³⁰

3. İSLAMIN ORTA YOL OLMASININ UMUMİ GÜVEN VE BARIŞI GERÇEKLEŞTİRMEKİ ROLÜ

Arapçada ‘emn’ kelimesi sözlükte, insanın huzur ve sükûna ermesi ve korkudan âzâde olması anlamına gelir.³¹ Istılahtaki anlamı ise insanın huzur içinde olması ve gelecek zamanda hoşlanmayacağı olayların başına gelmesinden endişe duymamasıdır.³² ‘Selam’ kelimesine gelince, sözlük anlamı itibariyle âfetlerden ve sapkınlıklardan uzak olmak demektir. Selamın terim anlamı ise, savaş ve harbi devletlerarasındaki ihtilafların çözümü için bir araç olarak görmeme halidir.³³ Doğrusu ‘emn’ ile ‘selam’ birbirinden ayrılmaz ikili olduğu gibi, ‘emân’ da ‘silm’ ile arkadadır. Zira selâm, mutlak güvenin olduğu bir yerde savaşların ebediyen sona erdiği bir aşamadır. Silm’e gelince, harplerin belirli süreliğine sona erip, daha sonra tekrar avdet edebildiği sınırlı bir zaman dilimidir. Yani bu aşama (silm) fertlerin ve devletlerin duyumsadığı muvakkat güvende olma halidir ki, bu hal bir süre sonra kaybolur, yerini tekrar korkuya ve sıkıntılara terk eder. Bu nedenle, Kur’an-ı Kerim’de cennet tasvir edilirken, لَهُمْ دَارٌ أَلَمْ يَدْرُوا أَنَّ لَهُمْ دَارًا “onlar için Rableri nezdinde selâm yurdu vardır”³⁴ buyrulmuştur. Yani cennet, kurtuluşa erenlerin ve dünyadaki sınavı başaranların ebediyen zevkleneceği, güven ve selamın sürekli olduğu yerdir.

Allah Teâlâ, müminlere, düşmanlarıyla olan muamelelerinde izleyecekleri yolu açık bir şekilde şöyle belirlemiştir: Şayet düşman, belirli süreliğine, müminlere güven veren barış elini uzatırsa, Müslümanlara düşen, barış antlaşmasını kabul etmelidirler. Allah Teâlâ Kur’an’da şöyle buyurur: “وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de barış ve Allah’a tevekkül et. Şüphesiz ki o, her şeyi işiten Semî’ ve bilen Alîmdir.”³⁵ Yani düşmanlarınız sizinle barış antlaşması yapma veya belirli süre için çatışmama konusunda musaleha talebinde bulunurlarsa, siz de o konuda onlarla uzlaşın ve Allah’a tevekkül edin. Zira Allah her şeyi işitir ve bilir. Yani, konuşulan sözleri ve bu barış antlaşmasında üzerinde uzlaştığımız şartları, düşmanlarınızın içlerinde gizledikleri niyetlerini ve kalplerinde vefa duygusu olup olmadığını bilir. Bu geçici barış antlaşması Müslümanların yararına da olabilir. Çatışmasızlık süresinde hem dinlenirler, hem de gelecek harp için hazırlanma imkânına kavuşurlar. Ancak şurası kesindir ki, düşman tarafı müminleri aldatma niyeti içindeyse, mutlak surette hüsrana uğrayacaklardır.³⁶ Zira Allah onları pekiyi bilir ve bir sonraki ayette beyan edildiği üzere müminlere kâfidir: “وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ” “Eğer sizi aldatmak isterlerse, Allah sana yeter.”³⁷

Güven ve esenlik İslam toplumu içinde Müslüman fertten başlar, genişleyerek bütün yönleriyle toplumu sarar. Kur’an-ı Kerim güven ve barışın çerçevesini belirlemeye insanın ilk düşmanının şeytan olduğunu ve onu düşman edinmesi, onun vesveselerinden ve hilelerinden uzaklaşması gerektiğini belirterek başlar. Şeytanı kendisi için düşman olarak kabul eden insan ferdinin hayatında, o andan itibaren güven ve esenlik başlar, daha sonra bütün toplumu kuşatır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ “Şeytan sizin düşmanınızdır, öyleyse siz de onu düşman kabul edin! O kendi taraftarlarını,

³⁰ DUREYD, Abdulkâdir, “Devru’l- fikri’l- İslâmî fi’l- kadâi ale’l- cerime”, Mecelletü külliyyeti’l- ulûmi’l- İslâmiyye, Câmiatü’l- Mevsil, Sayı: 3, Yıl: 2006, s. 7-10.

³¹ RÂĞİB, *el-Müfredât*, s. 90.

³² ER-RÂZÎ, *Muhtâru’s- sıhâh*, s. 26.

³³ SUKKER, Abdülvâhid, *Mu’cemu mustalahâti’s- şer’iati ve’l- kânûn*, Kahire, 1989, s. 228.

³⁴ En’âm, 6/127.

³⁵ Enfâl, 8/61.

³⁶ ES-SA’DÎ, *Teyisîr*, s. 325.

³⁷ Enfâl, 8/62.

cehennemlik olmaya dâvet eder.”³⁸ Evet, şeytan onların dosdoğru yoldan çıkmaları, ayrı yolları izlemelerini, gruplara ayrılıp birbirlerine düşman olmaları için çağrıda bulunur. Amacı onları çeşitli hiziplere bölüp orta yoldan çıkarıp aşırılığa ve teröre yönlendirmektir. Nitekim ayette, *وَإِنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ*, “İşte benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi O’nun yolundan ayırmasın.”³⁹ Ne var ki çoğu zaman, “şeytanlar onları yoldan çıkarırlar, ama onlar kendilerinin hâlâ doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁴⁰

İnsanın ikinci düşmanı ise nefsi ve dünyevi arzularıdır. Hâlbuki Allah insana nefesine muhalefet etmesini tavsiye etmiştir. Zira inhiraf ve yoldan çıkma hadisesi nefisten başlamakta, onun aracılığıyla orta yol ve itidal halinden çıkıp aşırıcılığa ve en sonunda şiddete bulaşmaktadır. Doğrusu insan ancak sağlam bir irade ve akılla itidale ulaşabilir ve mutluluğu elde edip aşırılık ve şiddetten uzaklaşabilir. Nefsin arzularına, heveslerine ve şeytana uymak ise insanı sapkınlığa ve kesinlikle zulme götürür. Nitekim Kur’an’da Allah şöyle buyurmuştur: *فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ بَغْيِرَ هُدَىٰ مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* “Eğer senin bu dâvetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece heva ve heveslerine uymaktadırlar. Hâlbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi heva ve hevesine tâbi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi? Allah, zulmü kendine meslek edinen kimselere hidâyet etmez, emellerine ulaştırmaz.”⁴¹ Diğer bir ayette *وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا* “Kalbini Bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine uyan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme!”⁴² Başka bir yerde ise *وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ* “Hevâ ve heveslerine uyma ki, seni Allah yolundan saptırmasın.”⁴³ Şu halde aşırılıktan şiddete ve teröre kadar uzanan olumsuz çizginin başlangıç noktası insanın nefesine, arzularına ve şeytana tabi olmasıdır. Bu andan itibaren insan orta yoldan ayrılıp çıkmış, sonra da pek çok yanlış yollara sapmış olmaktadır.

Kur’an-ı Kerim insan fertlerini hevalarına ve şeytanın yollarına uymamaya davet ettikten sonra, toplumda af ve müsamaha ruhunu yaygınlaştırmanın nasıl olması gerektiğini de beyan eder. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur: *وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ* “İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak! Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş.”⁴⁴ Kötülüğe misliyle mukabele yerine iyilik yapmak çok değerli bir iştir. İnsan öteki hemcinslerine karşı içinde kötülük ve düşmanlık besleyen ve onu doğru istikametten çıkarıp yanlış yollara sevk eden nefsinin isteklerine karşı sabrederse, arasında düşmanlık ve öfke duygusu olan insanlarla dahi sınımsız dost oluverir. Düşmanlık dostluğa, gazap ise sükûnete inkılâp eder.⁴⁵ Yine Kur’an, müminlerin özelliklerini anlatırken, *وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ* “Öfkesini yutanlar ve insanları affedenler”⁴⁶ buyurmakla, öfke duygusu kabardığı zaman, onu gizleme ve açığa vurmama ve kendisine zulmedenleri de affetmenin, insanı kemale taşıyan en güzel hallerden biri olduğunu beyan eder.⁴⁷

Açıktır ki İslamiyet, inançta, hukukta, ahlakta ve ibadette hatta her konuda dengeli olmayı, itidal halini ve akılcı orta yolu öne çıkararak bir din olduğu gibi, her türlü aşırılıktan, küfürden nefret ettiren ve sakındıran bir ilahi sistemdir. Nitekim Kur’an’da şöyle buyrulur: *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ*

³⁸ Fâtır, 37/6.

³⁹ En’âm, 6/153.

⁴⁰ Zyhuf, 43/37.

⁴¹ Kasas, 28/50; Bkz. ES-SA’DÎ, *Tefsîr*, s. 618.

⁴² Kehf, 18/28.

⁴³ Sâd, 38/26.

⁴⁴ Fussilet, 41/34.

⁴⁵ KUTUB, Seyyid, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, Dârul- fikr, Beyrut, 1989, V/3121.

⁴⁶ Bakara, 2/134.

⁴⁷ İBN KESİR, *Tefsîru’l- Kur’ani’l- Azîm*, 1/384.

“Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun.”⁴⁸ Dinde aşırı gitme konusunda da şu uyarıda bulunulur: *قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَصْلُوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ* “De ki: “Ey Ehl-i kitap! Dininizde yere haddi aşmayın! Daha önce gelip geçenlerden hem kendisi sapmış, hem birçok insanları da saptırmış olan atalarınızın ve şimdiki durumda da doğru yoldan sapan birtakım kimselerin heva ve hevesine uymayın.”⁴⁹ Bu nedenledir ki Allah Resulü (s.a.s) de insanları dinde aşırılığa çeken davranışlardan şiddetle sakındırmış, diğer kitap ehlinin ruhbanlık ve peygamberlerini ilahlaştırma gibi yanlış uygulamalarına dikkat çekmiştir.⁵⁰

Kur’an-ı Kerim’in öngördüğü orta yol, tefsir kaynaklarında da ifade edildiği üzere tam anlamıyla ‘adl’ kavramı etrafında şekillenir. Müfessir Taberî, ‘vasat’ kelimesi hakkında, “Araplar bir şahsın asaletini üstün göstermek istedikleri zaman, ‘o kavmi içinde vasat derecede asaletlidir’ dediklerini kaydeder.⁵¹ Yine Taberî vasat’ın ‘adl’ şeklinde tevil edildiğini, ‘adl’in de ‘hayırlı kişiler’ diye yorumlandığını; bu yorumu da ‘zira insanların en hayırlılarının onların en çok adaletli olanlarıdır’ tarzında gerekçelendirir. Taberî’nin kanaatine göre vasat, vasatçı düşünceye delalet eder:

“Benim bakışıma göre Allah bu ümmeti dinde orta yolu tuttuğu için ‘vasat’ olarak nitelendirmiştir. Zira Müslümanlar ruhbanlık yoluna giren ve Hazreti İsa (a.s) hakkındaki sözleriyle aşırıya kaçan Hıristiyanlar gibi değildirler. Yine Müslümanlar Allah’ın kitabını tahrif eden, elçilerini katleden ve Rabbilerine karşı yalan söyleyen Yahudilerin düştüğü hataya da düşmemişlerdir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak Müslüman ümmeti vasat ve mutedil olarak tavsif etmiştir. Zira işlerin Allah nezdinde en sevimli olanları vasat olanlardır.”⁵²

Allah’ın bize göndermiş olduğu İslam dini kesinlikle vasat ve adaletle gelmiştir. Nitekim İbnu’l- Kayyim bu konuya ilişkin olarak şöyle der:

“Allah’ın emrettiği her konuda şeytanın iki müdahalesi vardır: Ya eksik yaptırır ve zayi ettirir, ya da ifrat ve aşırılığa sevk eder. Allah’ın dini ise dinden uzak duranla dinde aşırı giden arası vasat yeredir. İslam iki dağ arasındaki vadi, iki dalâlet arasındaki hidayet ve iki fena uç arasındaki orta noktaya benzetilebilir. Nasıl ki bir işi yapmaktan geri duran, o işi zayi etmiş olursa, o işte aşırı giden de onu berbat eder. Birisi işi yapmaktan uzak durmak, diğeri de, o konuda haddi aşmaktır.⁵³ İşte İslamiyet Kur’an-ı Kerim’in getirdiği esaslara tamı tamına uygun, inhiraftan, aşırılıktan, ister ifrat isterse tefrit anlamında olsun, vasat ve itidalin dışına çıkmaktan uzak bir dindir. Nitekim pek çok Kur’an ayetleri, Müslümanları, dünyanın kışkırtıcı yanları karşısında dengeyi korumaya ve ahirete teveccüh konusunda dahi aşırı gitmemeye davet etmektedir. Ayetlerden biri şudur: *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا* “Allah’ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedî âhiret yurdunu mâmur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma!”⁵⁴ Bu ayette Allah Teâlâ, dünyaya ait bütün işlerinde orta yoldan gitmeye yönlendirmiş, bütün amellerinin Allah için ve ahiret sevabını elde etmeye matuf olmasını teşvik etmiştir. Ancak şu şartla: Dünya hayatında yaşamları için kendilerine zaruri olan tertemiz bir geçimi ve içinde şüphe ve haram bulunmayan helal rızık ihmal etmek ve unutmak suretiyle aşırıya kaçmamak gerekir.⁵⁵

⁴⁸ Bakara, 2/143.

⁴⁹ Mâide, 5/77.

⁵⁰ ES-SA’DÎ, *Tefsîr*, s. 241.

⁵¹ TABERÎ, *Câmiu’l- beyân*, II/7.

⁵² TABERÎ, II/7.

⁵³ İBNU’L- KAYYİM, *Medâricü’s- sâlikîn*, II/496.

⁵⁴ Kasas, 29/77.

⁵⁵ İBN KESİR, *Tefsîr*, III/399.

Yine Kur'an mübah olan dünya nimetlerini kendine haram kılmanın doğru olmadığını da sert bir dille eleştirmiştir: *فَلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ* “De ki: “Allah’ın, kulları için yaratıp ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları haram kılmak kimin haddine?”⁵⁶

4. TOPLUMU KİNE SEVK EDEN ETKENLERİN BERTARAF EDİLİP, KÖTÜLÜKLERİ YAYMANIN ENGELLENMESİ

Kur'an-ı Kerim toplum güvenliğini ve esenliğini bozucu, toplum fertleri arasında kin ve nefreti körükleyici ve toplumlar arasında düşmanlıklara yol açıcı her tür söz ve eylemi haram kılmıştır. Hucurât suresindeki şu ayetler tam da bu konuya dairedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ “Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın! Birbirinize kötü lakaplar takmayın! İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir.”⁵⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَجِدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرَهُنَّوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ “Ey iman edenler! Zannın bir çok çeşidinden sakının! Çünkü zanların bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin! Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah’ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevvabdır, rahîmdir.”⁵⁸

Zikrettiğimiz bu ayetler, Kur'an-ı Kerim’in insanlara sunduğu toplum modelinin, büyük ölçüde insanlar arasında karşılıklı edep ve saygının hâkim olduğu bir toplum düzeyine erişmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu toplum modelinde aynı zamanda diğer insanlara güven duyma, onları gizlice gözetlememe ve onları hoşlanmadıkları lakaplarla çağırıp rahatsız etmemeyi de öngörür. Toplumun diğer bireylerine karşı içinde fena düşünceler besleyip onlara karşı önyargılı olmamak da önemlidir. Bütün bu ilkelerin hedefi, toplumu, onun fertlerinin birliğini parçalayacak iç ve dış etkenlerden arındırmak ve herkesin, çiğnenmemesi gereken özgürlüğünü ve saygınlığını da korumaktır.⁵⁹

Kur'an-ı Kerim’de toplum bireyleri arasındaki irtibatı sağlamanın en etkili yöntemlerinden birinin, insanların birbirine karşı hayırhah olması, birbirlerine iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmasıdır. Böylelikle toplumda fesadın ve kötülüklerin yayılıp herkese zarar vermesi engellenmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا “Onların kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerin, fısıldaşmaların çoğunda hayır yoktur. Bu görüşmelerin hayırlı olması için onların muhtaçlara yardımı, güzel bir davranışı yahut dargın insanların arasını bulmayı gözetmeleri gerekir. Kim Allah’ın rızasını arzularak bunu yaparsa, Biz de ona çok büyük mükâfat veririz.”⁶⁰

Kur'an toplum katmanları arasında gerçekleşmesi gereken iyilik ve hayır faaliyetlerinin yalnızca Allah rızası için olması gerektiğini, başkalarına göstermek ve teşhir etmek gibi nefsi dürtülerle olmaması lazım geldiğini beyan eder. Evet, Allah için yapılan işlerin son derece

⁵⁶ A’râf, 7/32.

⁵⁷ Hucurât, 49/11.

⁵⁸ Hucurât, 49/12.

⁵⁹ KUTUB, VI/3345-3346.

⁶⁰ Nisâ, 4/114.

ihsan şuuruyla ve sevgiyle yapılması gerekir. Zira ‘Allah tertemizdir, ancak temiz olanı kabul eder.’⁶¹

Yine Kur’an dargın olan eşler arasını uzlaştırmayla alakalı olarak وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ وَالتَّحُفُ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا “Barışma, elbette daha hayırlıdır. Nefisler menfaatlerine düşkün yaratılmıştır. Eğer siz iyi davranıp arayı düzeltir, kadınların hakkını çiğnemekten sakınırsanız unutmayın ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır”⁶² buyurmuştur. Bu ayet ailedeki güven ortamını sağlamayı hedefler. Müfessir Kurtubî, ‘sulh hayırlıdır’ cümlesinin her ne kadar aile bağlamında gelmiş olsa da bu ilkenin genel ve her konuda geçerli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre eşler arasında mal, velayet vs. tüm konularda zuhur eden ihtilafların giderilmesi için sulh ve barış esas alınmalı, kin ve nefrete de uzun ömür tanınmamalıdır.⁶³

5. ADALETİN EMREDİLMESİ, ZULMÜN DEFEDİLMESİ VE VERİLEN SÖZLERDE DURULMASI

İnsanlar üzerindeki haksız uygulamaları bertaraf etmek, adaleti uygulamak ve yapılan antlaşmalara uymak, bir toplumun ve devletin güvenliğini sürdürülebilir kılmada ve toplum bireyleri arasında huzur ve barışın çoğaltılmasında çok etkilidir. Nitekim Hucurât suresinde şöyle buyrulmuştur:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ “Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafla, Allah’ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun! Döndüğü takdirde aralarını hakkaniyetle düzeltin ve hep âdil olun, çünkü Allah âdil davrananları sever.”⁶⁴

Bu ayet toplumu husumetlerle bölünüp parçalanmaktan korumanın en uygun yöntemini belirlemektedir. Ayet birbirine hasım olan iki grubu barıştırmak üzere üçüncü bir tarafın görevlendirilmesini tavsiye etmektedir. Eğer gruplardan biri diğerine karşı zulmeder, hakka dönmek üzere geri adım atmayı da kabul etmezse, o zalimlere karşı, -müminle savaşmak her ne kadar küfre denk olsa da- hakka dönmeleri ve Allah’ın hükmünü kabul etmeleri için savaşa girişilmesi emrediliyor. İlginçtir ki Kur’an-ı Kerim, mezkûr ayette haddini tecavüz eden grupla mümin de olsa savaşılmasını öngörmüştür. Çünkü savaşın hedefi, güvenliğin ve barışın topluma tekrar gelmesi ve artık bir daha kimsenin toplum güvenliğini tehlikeye atmasına fırsat verilmemesidir.⁶⁵

Mâide suresinde ise konuya ilişkin olarak şöyle buyrulmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Ey iman edenler! Haktan yana olup vargücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet nümunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâya en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁶⁶

Müfessir İbn Kesir ayeti şu sözlerle izah etmiştir: “Bir topluluğa karşı kininiz, sizi onlar hakkında adaletsizliğe sevk etmesin. Doğru olan, her durum ve koşulda adaleti tatbik etmektir.”⁶⁷ Diğer yandan, adaletin tesisi Allah için olmalı, dünyevi bir kısım maksatlar için

⁶¹ EŞ-ŞEVKÂNÎ, *Fethu'l- Kadîr*, I/769.

⁶² Nisa, 4/128.

⁶³ KURTUBÎ, V/405.

⁶⁴ Hucurât, 49/9.

⁶⁵ KUTUB, *el-Câmiu li ahkâmi'l- Kur'an*, VI/3343.

⁶⁶ Mâide, 5/8.

⁶⁷ İBN KESİR, *Tefsiru'l- Kur'ani'l- Azîm*, II/30.

olmamalıdır. Dostuna düşmanına, uzaklarına yakınlarına karşı her türlü aşırıktan, ifratkâr ve tefritkâr söz ve eylemlerden uzak bulunmalıdır. Zaten adalet ve ıslah, takvanın kemaline delildir.⁶⁸ Beşerin hidayetinden sorumlu olan bu ümmetin bir özelliği de ıslah ederek nefsini dizginlemek ve kalben âdil ve hoşgörülü olmaktır.⁶⁹

Adalet ve barış yapıcı olmanın göstergelerinden biri de, verilen sözlere ve antlaşmalara sadık olmaktır. وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا “Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluk gerektirir.”⁷⁰

Kur’an’da konuya ilişkin pek çok ayetten biri şudur:

“Bir de sözleşme yaptığımızda Allah’ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin! Allah’ı kefil ederek bağlandığımız yeminleri te’kid ettikten sonra bozmayın! Hiç şüphe yok ki Allah yaptığınız her şeyi bilir.”⁷¹

Bu ayette Allah Teâlâ verilen sözden dolayı söz sahibinin mesul olduğunu vurgulamıştır.⁷² Ayrıca ayette yeminlerini bozan ve pekiştirdikten sonra verdiği sözden cayanlar hakkında bir tehdit de vardır.⁷³ Taberî, verilen sözlere her durumda riayet edilmesi gerektiğini vurgular.⁷⁴ Ebu Bekr ibn el-Arabî de aksine delil olmadıkça verilen sözlere her zaman riayet edilmesi gerektiğini teyit eder.⁷⁵ Allah, sözlerinden caymalarından ötürü İsrail oğullarını lanetlemiştir: “İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler.”⁷⁶ Hadislerde de geçtiği üzere verilen sözden caymak münafıkların alametlerinden biridir.

6. ÖTEKİLERLE BARIŞ İÇİNDE BİRLİKTE YAŞAMAK

Kur’an-ı Kerimdeki pek çok ayet, toplumu teşkil eden bütün grup, katman ve farklı din mensuplarına hikmetle ve güzel öğütle hitap edilmesini tavsiye eder. Bu sayede toplumda güven ve barış egemen olur; toplum ve toplumu teşkil eden grupların tamamı, barış içinde yaşamının zevkine erer. Çünkü diyalog, Kur’an’ın açık prensiplerinden biridir. Nitekim Taberî tefsirinde muhaverenin yani karşılıklı diyalogun, karşılıklı olarak birbirinin sorularına cevap verme ve konuşmak olduğu vurgulanmıştır.⁷⁷

Muhavere konusunda şu ayetler dikkat çekicidir:

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُودَتْ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا أَبَدًا تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّكَ رَجُلًا

“O şahsın başka serveti de vardı. Arkadaşıyla konuşurken ona: “Benim,” dedi, “malım ve servetim senden çok olduğu gibi, maiyyet, çoluk çocuk bakımından da senden daha ilerideyim.” Bu adam gururu yüzünden kendi öz canına zulmeder vaziyette bağına girdi ve:

“Zannetmem ki bu bağ bozulup yok olsun; kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Bununla beraber şayet Rabbimin huzuruna götürülecek olursam o zaman elbette bundan daha iyi bir

⁶⁸ ES-SA’DÎ, *Teyisr*, s. 224.

⁶⁹ KUTUB, II/853.

⁷⁰ İsrâ, 16/34.

⁷¹ Nahl, 16/91.

⁷² ŞEVKÂNÎ, III/320.

⁷³ İBN KESİR, II/564.

⁷⁴ TABERÎ, IV/388.

⁷⁵ İBN ARABÎ, Ebû Bekr, *Ahkâmu’l- Kur’ân*, II/524.

⁷⁶ Mâide, 5/13.

⁷⁷ TABERÎ, VIII/224; Bkz. İBN MANZÛR, III/384.

âkıbet bulurum!” dedi. Konuşma esnasında arkadaşı bu şahsa: “Ne o!” dedi, “yoksa sen, senin aslını topraktan, sonra da bir damla meniden yaratan, bilahare de seni böyle tam mükemmel bir insan şekline getiren Rabbini mi inkâr ediyorsun?”⁷⁸

Mezkûr ayetlerde iki tip insanın, biri mümin diğeri de kâfir olan iki arkadaşın birbiriyle karşılıklı diyaloguna yer verilmiştir. Birinin gayesi dünya, diğeri ise ahireti hedeflemektedir. Dolayısıyla bu muhavere, iman ile küfrün diyalogudur.⁷⁹ Buradan anlıyoruz ki Kur’an’ın öngördüğü toplumsal hayatta inananlar ile inanmayanlar birlikte yaşayacak ve karşılıklı olarak medeni biçimde tartışma imkânı bulacaklardır.

Cenab-ı Hak bu nevi muhavereyi elçisi Muhammed’in (s.a.s) lisanıyla da kabul etmiştir, şöyle ki: “Söyle onlara: قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “Göklerden, yerden sizi rızıklandıran kimdir? (Onların cevaplarını beklemeden:) “Allah’dır” de! O halde ya biz veya siz, ikimizden biri doğru yol üzerinde veya besbelli bir sapıklıktayız.”⁸⁰ Kur’an’ın bize sunduğu bu diyalogu gerçekleştirebilmek, olaylara geniş açıdan bakabilen, müsamahalı ve olgun bir kişilik gerektirir. Mantığa uygun olan, bütün tarafların Allah’ın hükmünü, kitaplarının ve elçilerinin doğruluğunu teyit ve tasdik etmek amacıyla mantikî delillerini ortaya koymasıdır.

Kur’an-ı Kerim bize tamamen akla ve gönül inşirahına dayalı bir diyalog modeli sunmaktadır. Bunun en çarpıcı örneği şu ayettir:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ “De ki: “Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve âdil şu sözde karar kılalım: “Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah’tan başka rab edinmesin.” Eğer bu dâveti reddederlerse: “Bizim, Allah’ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahid olun!” deyin.”⁸¹

Allah Teâlâ bu ayette Efendimiz Muhammed’e (s.a.s), Hıristiyan ve Yahudilerle iyilik ve adaleti konuşma temelinde diyalog kurmasını ve onları tek Allah’a ibadet etmeye davet etmesini emretmiştir. Şayet bundan imtina eder ve yüz çevirirlerse, Müslümanlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını, ötekilerin de apaçık bir sapkınlık içinde bulduklarını bilmelidirler.⁸²

Ehl-i kitapla diyaloga ilişkin olan şu ayet de yöntem bakımından son derece dikkat çekicidir:

وَلَا تَجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَالْهَذَا وَآلِهَكُمْ وَاجِدْ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ “Zulmedenleri hariç, Ehl-i kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: “Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlahdır ve Biz O’na gönülden teslim olduk.”⁸³

Bu ayette Hak Teâlâ, müslümanın kitap ehliyle Allah’ın hoşnut olduğu kurallar dışında tartışma yapmasını yasaklıyor; aksine güzel ahlak, güler yüz ve yumuşak sözle hakka çağırıp batılı reddetmesini emrediyor. Bu tartışmadan maksat ve gaye ise mugâlata/demogoji değil, nihai tahlilde insanların doğru yola girmesi olduğuna işaret ediyor. Bir diğer husus da karşı tarafın, Müslümanların da kendilerine indirilen kutsal kitaplara iman ettiklerini fark etmesi ve

⁷⁸ Kehf, 18/34-37.

⁷⁹ İBNU’L- CEVZÎ, Ebu’l- Ferec Abdurrahman, *Zâdü’l- mesîr fi ilmi’t- tefsîr*, Beyrut, 1987, V/142.

⁸⁰ Sebe’, 34/24.

⁸¹ Âl-i İmran, 3/64.

⁸² TABERÎ, *Câmiu’l- beyan*, III/299.

⁸³ Ankebût, 29/46.

bilmesidir. Zira ilah tek olduğundan iman ve itikadın da tek olması gerekir. Umulur ki ibret alır da hakka dönerler.”⁸⁴

Kur’an-ı Kerim ötekilerle barış içinde birlikte yaşama babında, sınıf ayrımcılığını ve ırkçılığı reddetmiştir:

“Ey insanlar! Biz size bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olanıdır.”⁸⁵

Ayetin anlamı şudur: Allah kabileleri ve ulusları birbirlerine karşı soy-sopla övünmek için yahut da şu kabile/millet, öteki kabileden/milletten daha üstündür iddiasında bulunsunlar diye değil, güzel işlerde yarışsınlar diye yaratmıştır. Zira Allah katında en değerli olanlar takvada en ileride olanlardır.⁸⁶

Kutub, Fî Zılâl tefsirinde bu ayeti şöyle tefsir eder:

“Ey farklı ırk ve renklere sahip olanlar, ey ayrı kabile ve millet mensupları, sizler bir tek asıldansınız. Bu nedenle ayrılığa ve tefrikaya düşüp birbirinize düşmanlık beslemeyin, aranızı soğutmayın. Size Ey insanlar! nidasıyla seslenen, birbirinizi tanımanız ve kaynaşmanız için sizi yaratan Rabbinizdir. Ama insanların dil, renk, karakter, ahlak, istidat ve kabiliyet gibi yönlerden farklı olmaları bir çeşitlilik ve zenginliktir. Bunları tartışmak ve bu farklılıkları çekişme sebebi yapmak doğru değildir. Aksine bu tür farklılıklar, insanın kendi üzerine düşen vazifelerin bilincine varması ve tüm ihtiyaçlarını karşılamasını iktiza eder. Zira Allah’ın hesap mizanında renk, ırk, dil ve vatan gibi farklılıkların hiçbir değeri yoktur. İnsanların değerinin ve üstünlüğünün belirlendiği mizan tekdir: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ “Allah nezdinde sizin en değerli olanınız, takvaca en üstün olanınızdır.”⁸⁷

7. SONUÇ

Kur’an-ı Kerim’de yer alan ‘gülüv’ün anlamı sağa ve sola savrulur haddini aşmaktır. Bu gülüvvün tarihi köklere dayandığı malumdur. Aşırı Farıların, Haricilerin ve bazı cahil Müslümanların aşırılığın Müslümanlar arasında intişar etmesinde büyük rolleri olmuştur. Keza aşırılığın fikrî arkaplanı da vardır ki, büyük ölçüde Kur’an naslarını yanlış anlamaktan ileri gelmiştir. İslamiyeti iyi bilmemek, din düşmanlarının, aşırı farıların ve İslam harici güçlerin yönlendirdiği cemaat ve gruplara müntesip olmaktır ki, İslamiyetin ve Müslüman devletin galip gelmesi bunların menfaatlerine darbe vurulması demektir.

İslam dini adalet ve orta yol dinidir. Vasat ve orta yol olan İslam dini her türlü ifrat ve tefriti meneder. Aynı zamanda İslam, kolaylık, kolaylaştırma, şefkat, insanlara hayvanlara bitkilere ve her şeye merhamet etmenin ünvanıdır. İnsan diğer varlıklara egemen olduğuna göre, merhamet hâkim ile mahkûm arasındaki bağı benzetilebilir.

Son olarak Kur’ân-ı Kerîm toplumsal huzur ve güvenin sağlanması için önemli yönlendirme ve tavsiyelerde bulunmuştur. Muhabbeti yaymak, kin ve nefretin sebeplerini izale etmek, adaleti uygulayıp zulmü kaldırmak, verilen sözde durmak ve bir toplum içinde herkesle barış içinde yaşamayı prensip edinmek bunların önemli olanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL, Ebu Abdullah Ahmed, *Müsned*, Kahire, Müessesetü Kurtuba, Tsz.

⁸⁴ ES-SA’DÎ, *Et-teysîr*, s. 632.

⁸⁵ Hucurât, 49/13.

⁸⁶ EŞ-ŞEVKÂNÎ, V/96.

⁸⁷ KUTUB, *Fî Zılâl*, VI/4833.

- DUREYD, Abdulkâdir, “Devru’l- fikri’l- İslâmî fi’l- kadâi ale’l- cerîme”, *Mecelletü külliyyeti’l- ulûmi’l- İslâmiyye*, Câmîatü’l- Mevsıl, Sayı: 3, Yıl: 2006.
- EL-CASSÂS, Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmu’l- Kur’ân*, Beyrut, Dâru’l- kitabi’l- Arabi, 1975.
- EL-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail ibn Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l- lüğa ve sıhâhu’l- arabîyye*, Beyrut, 1960.
- ENÎS, İbrahim ve Zümelâuh, *Mu’cemu’l- Vasît*, Beyrut, 2005.
- EN-NESEFÎ, Ebu’l- berekât Abdullah ibn Ahmed ibn Mahmud, *Medârikü’t- tenzîl ve hakâiku’t- te’vîl*, Beyrut, Dâru’l- kelimi’t- tayyib, Tsz.
- ER-RÂZÎ, Muhammed ibn Ebu Bekr, *Muhtâru’s- sıhâh*, Beyrut, 1981.
- ES-SA’DÎ, *Teysîru’l- Kerîmi’r- Rahmân fi tefsîri kelâmi’l- Mennân*, Beyrut, 2000.
- ES-SUYÛTÎ, Celâlüddîn, *Ed-Dürrü’l- mensûr fi’t- tefsîr bi’l- me’sûr*, Beyrut, 1993.
- EZ-ZEBÎDÎ, Ebu’l- feyz Muhammed el-Murtaza (ö.1205/1791) *Tacu’l- arûs min cevâhiri’l- kâmûs*, Kahire, 1306.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir (ö.1284/1868), *Tefsîru’t- tahrîr ve’t- tenvîr*, Tunus, 1984.
- İBN KAYYİM EL-CEVZÎYYE, Muhammed ibn Ebû Bekr (ö.751/1350), *ed-Dâ’ ve’d- devâ’*, Kahire, Tsz.
-----, *Medâricü’s- sâlikîn*, Abudabi, Tsz.
-----, *Kitâbu’s- salât*, Kahire, 1379.
- İBN KESİR, Ebu’l- fidâ Muhammed ibn İsmail el-Kureşî (ö.774/1373), *Tefsîru’l- Kur’âni’l- Azîm*, Kahire, Dâru İhyâi’l- kütübi’l- arabîyye, Tsz.
-----, *el-Bidâye ve’n- Nihâye*, Beyrut, Mektebetü’l- meârif, 1966.
- İBN MANZÛR, Muhammed ibn Mükrim (ö.711/1311), *Lisânu’l- arab*, Kahire, Tsz.
- İBN ZEKERİYYA, Ebu’l- Huseyn Ahmed (ö. 395) *Mu’cemu mekâyisi’l- lüğa*, Thk. Abdüsselam Harun, Beyrut, Dâru’l- fikr, 1991.
- İBNU’L- ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed ibn Ali ibn Muhammed, *el-Fütûhâtü’l- Mekkiyye*, Kahire, 1985.
- İBNU’L- CEVZÎ, Ebu’l- Ferec Abdurrahman, *Zâdü’l- mesîr fi ilmi’t- tefsîr*, Beyrut, 1987.
-----, *Telbîsü İblîs*, Kahire, Dâru İbn Haldûn, Tsz.,
- KUTUB, Seyyid, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, Beyrut, Dâru’l- fikr, 1989.
- RÂGİB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu’l- Kâsim Hüseyin ibn Muhammed, *el-Müfredât fi ğarîbi’l- Kur’ân*, Beyrut, 1996.
- SUKKER, Abdolvâhid, *Mu’cemu mustalahâti’s- şerîati ve’l- kânûn*, Kahire, 1989.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr (ö.310), *Câmiu’l- beyân an te’vîli âyi’l- Kur’ân*, Beyrut, 1972.
- ZEMAŞSERÎ, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi’t- tenzîl ve uyûni’l- ekâvîl*, Beyrut, 1990.